

Δ.Π.Μ.Σ. Σχεδιασμός, Χώρος, Πολιτισμός. (2013-14)

**Η Ανάλυση του Γραπτού και του Σχεδιασμένου Αρχιτεκτονικού Λόγου:
Ο Δρόμος και το Ποτάμι – Ο Ποταμός Ιλισσός και η Λεωφόρος Συγγρού.**

Ανάμεσα στο Ποτάμι και στο Δρόμο:
Ο Οικισμός του Ιλισού.

Νίκος Μαγουλιώτης

Προλογος.

Η παρακάτω διερεύνηση, με αφορμή τη θεματολογία του μαθήματος (Ο Δρόμος και το Ποτάμι), έχει ως βάση την αντιμετώπιση της σύγχρονης πόλης ως ένα τοπίο που διαμορφώνεται από φυσικές και ανθρώπινες δυνάμεις και ενέργειες. Για την καλύτερη κατανόηση του συνολικού αποτελέσματος επιλέγεται μια ιστορική έρευνα για μια συγκεκριμένη τοποθεσία παράλληλα με μια φαινομενολογική ανάλυση της στην παρούσα κατάσταση, σε μια προσπάθεια ανάλυσης και περιγραφής του ανθρωπογενούς ως φυσικού και αντιστρόφως.

Αφετηρία για την εργασία είναι η ιστορία του Οικισμού του Ιλισσού, που μελετήθηκε από τον Δ. Φιλίππιδη και μια ομάδα ερευνητών στα μέσα της δεκαετίας του '60 για λογαριασμό του Γραφείου Δοξιάδη. Στοιχεία για την έρευνα έχουν δημοσιευτεί σε ένα βιβλίο με τίτλο «Ilissos – A Village Community in Athens» (έκδοση του Γραφείου Δοξιάδη το 1966) και σε ένα άρθρο με τίτλο «Ο Αυτόνομος Οικισμός του Ιλισσού στην Αθήνα» (γραμμένο από τον Δημήτρη Φιλίππιδη και δημοσιευμένο στο «Settlements in Greece», Ο. Δουμάνης, Ρ. Oliver, 1979, σελ. 159-171). Στις δύο δημοσιεύσεις περιγράφεται η ιστορία και η σταδιακή ανοικοδόμηση του προσφυγικού οικισμού, καθώς και οι διάφορες περιπέτειες της κοινότητας μέχρι και την οριστική κατεδάφιση των σπιτιών τους (1922-1966).

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό την ανάδειξη και εξακρίβωση της μνήμης της εν λόγω τοποθεσίας από δύο, χρονολογικά αντίρροπες αφετηρίες: (α) μια κριτική ανάγνωση της έρευνας του Δ.Φ. και των συνεργατών του για τον οικισμό και (β) μια προσπάθεια περιγραφής της τοποθεσίας σήμερα με σκοπό την ανάδειξη πιθανών ιχνών του παρελθόντος σε αυτή. Η έρευνα του Φιλίππιδη και των συνεργατών του ασχολήθηκε τόσο με θέματα ιστορικά/αρχιτεκτονικά/πολεοδομικά, όσο και με ζητήματα κοινωνικής συγκρότησης του οικισμού. Η παρούσα εργασία επιχειρεί μια ανάγνωση της έρευνας κυρίως βάσει της πρώτης κατηγορίας στοιχείων, χωρίς όμως να παραλείπονται εντελώς και σχολιασμοί για τα στοιχεία της δεύτερης.

Παράλληλα με την ανάγνωση της έρευνας για τον οικισμό που κάποτε υπήρξε στην τοποθεσία, επιχειρείται και μια ανάγνωση αυτής σήμερα, σε μια προσπάθεια εντοπισμού εναπομεινάντων ιχνών και

στοιχείων του οικισμού και του «τοπίου» που δημιουργήθηκε γύρω του. Η αφετηρία για αυτό το δεύτερο σκέλος της έρευνας είναι το ότι αυτό το «περίσσειμα» αστικού έδαφους σήμερα αποτελεί ένα αρκετά παράδοξο πάρκο-νησίδα. Το ίχνος του οικισμού, ανάμεσα σε μια ρυμοτομική ευθεία και σε μια φυσική και καμπύλη γραμμή, δεν κατάφερε, μετά την κατεδάφισή του, να μετατραπεί σε σχήμα κατάλληλο προς οικοπεδοποίηση και έτσι, σε μια πράξη που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «πολεοδομική αμηχανία», διαμορφώθηκε εκεί ένα υποτυπώδες πάρκο. Το γεγονός ότι ένα τέτοιο αρχιτεκτονικό σύνολο κατεδαφίστηκε με την πρόφαση της οικοπεδοποίησης του αστικού εδάφους (και την πύκνωση αυτού από άποψης κατοίκησης) αλλά τελικά κατέληξε να είναι ένα «κενό» στον οικιστικό ιστό αποτελεί μια μάλλον ειρωνική κατάληξη της ιστορίας του οικισμού και αποτελεί βασική αφετηρία της παρούσας διερεύνησης.

Μέσα από φωτογραφικές παρατηρήσεις και πιθανές διασταυρώσεις σχεδίων και αεροφωτογραφιών θα επιχειρηθεί μια αναζήτηση για το αν κάποια από τα χαρακτηριστικά του οικισμού εξακολουθούν να υπάρχουν στην περιοχή παρά την πλήρη ισοπέδωσή του. Σκοπός είναι να εξερευνηθεί η πιθανότητα ο οικισμός να μην έχει «χαθεί εντελώς» και η τοποθεσία να διατηρεί, ακόμα και αν αυτό δεν ήταν η πρόθεση, κάποια χαρακτηριστικά αυτού του «εκλιπόντος παραδείσου» που περιγράφουν οι ερευνητές.

Η παρούσα έρευνα οργανώνεται στα ακόλουθα κεφάλαια:

1. Γενικά για την ιστορία του οικισμού του Ιλισσού.
2. Η πολιτική υπόσταση ενός «αυτόνομου» οικισμού.
3. Μετασχηματισμός των εξωτερικών ορίων.
4. Εσωτερική γεωμετρία, δομή και ανάπτυξη.
5. Η τελική μορφή της τοποθεσίας και το ίχνος του οικισμού.
6. Τοπόσημα από την εποχή του οικισμού στην περιοχή.
7. Ίχνη και μνήμες του οικισμού σήμερα (αντί επιλόγου).

1. Γενικά για την ιστορία του οικισμού του Ιλισού.

Όπως περιγράφεται στις δημοσιεύσεις, αυτό το μικρό σύνολο σπιτιών έπρεπε να προσαρμοστεί στο ιδιαίτερο τοπίο που παράχθηκε από την κοίτη του Ιλισού και κατάφερε να επιβιώσει λόγω του ασαφούς ιδιοκτησιακού καθεστώτος της συγκεκριμένης τοποθεσίας. Η ραγδαία ανοικοδόμηση και η διάνοιξη μεγάλων λεωφόρων στη σημερινή περιοχή των Ιλισίων τη δεκαετία του '60 άλλαξε ριζικά την κατάσταση και ο μέχρι πρότινος παραποτάμιος οικισμός βρέθηκε εγκλωβισμένος ανάμεσα σε έναν υπερυψωμένο αυτοκινητόδρομο και στις νεόδμητες τότε πολυκατοικίες.

Στην έρευνα του Φιλιππίδη επισημαίνεται πως στις αρχές του 20ου αιώνα η περιοχή ήταν εντελώς άχτιστη. Γύρω από την κοίτη του ξεροπόταμου υπήρχε ανεπηρέαστο φυσικό τοπίο και ελάχιστες καλλιεργημένες εκτάσεις. Στη θέση του οικισμού αλλά και στη γύρω περιοχή υπήρχαν εκτάσεις με αμπέλια και στη μέση υπήρχε το σπίτι του επιστάτη των καλλιεργειών. Αναφέρεται πως το 1915 η βασίλισσα Αμαλία δώρισε τη συγκεκριμένη έκταση στη δυτική όχθη του Ιλισού στη Ρωσική πρεσβεία για την κατασκευή βιβλιοθήκης. Η Οκτωβριανή Επανάσταση ματαίωσε τα σχέδια για την κατασκευή και το μόνο που είχε προλάβει να χτιστεί από τη Ρωσική πρεσβεία ήταν ένας τοίχος στη Δυτική πλευρά (μάλλον μέρος του περιβόλου του οικοπέδου). Έκτοτε το ιδιοκτησιακό καθεστώς της περιοχής υπήρξε αρκετά ασαφές και διεκδικήθηκε από διάφορους φορείς και ιδιώτες.

Για πολύ καιρό φαίνεται πως το μοναδικό κτίσμα στην τοποθεσία ήταν μια υποτυπώδης καλύβα του επιστάτη των αμπελιών. Το 1922 ο γιός του επιστάτη, που μέχρι πρότινος κατοικούσε στη Σμύρνη, κατέφτασε στην Αθήνα με το κύμα προσφύγων και εγκαταστάθηκε στο σπίτι που ο πατέρας του είχε χτίσει, κάνοντάς το έτσι το πρώτο προσφυγικό κατάλυμα του οικισμού. Σύντομα άλλα 5 ή 6 σπίτια χτίστηκαν δίπλα, φτιάχνοντας έναν πρώτο πυρήνα. Μέχρι το 1926 αναφέρεται ότι χτίζονται άλλα 9 σπίτια (8 στην νοτιοδυτική πλευρά και 1 στη βορειοδυτική). Στη δεκαετία του '30 ο οικισμός επεκτείνεται ανατολικά και βόρεια, προσδιορίζοντας και την τελική έκταση που διατήρησε ο οικισμός μέχρι και το '67 που κατεδαφίστηκε.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο, που προκάλεσαν το δεύτερο μεγάλο κύμα προσφύγων στην πρωτεύουσα, νέα σπίτια χτίστηκαν στην περιοχή, γεμίζοντας ουσιαστικά τα κενά που είχε ο πρώτος οικισμός. Η τελευταία μόνιμη κατασκευή, που έδωσε και το οριστικό σχήμα του οικισμού, αναφέρεται πως έγινε το 1955. Ο οικισμός φαίνεται να ενσωματώνει και τα δυο σημαντικά μεταναστευτικά ρεύματα που επηρέασαν την πρωτεύουσα στον 20ο αιώνα. Όμως παρά την αρκετά ετερογενή καταγωγή των κατοίκων του, ο οικισμός, σύμφωνα με τους μελετητές του χαρακτηρίζονταν από μια έντονη αίσθηση κοινότητας.

Τα τελευταία 20 χρόνια ζωής του οικισμού (μέσα δεκαετίας '40 με μέσα '60) αναφέρεται πως αυξάνεται η ανοικοδόμηση γύρω του, δημιουργώντας πλέον σαφή όρια και πιέσεις. Στα δυτικά, στη δεκαετία του '50, χτίζονται πολυκατοικίες και ο τοίχος του περιβόλου της έκτασης που προοριζόταν για την βιβλιοθήκη διατηρείται και επεκτείνεται, λόγω ενόχλησης που προκαλούσε η θέα του οικισμού από τις πολυκατοικίες. Στα ανατολικά το 1963 κατασκευάζεται η λεωφόρος Ιλισού, πάνω στο ίχνος του ποταμιού και υπερυψωμένη με έναν αναληματικό της τοίχο προς τη μεριά του οικισμού. Έτσι, όπως αναφέρει και ο Φιλιππίδης, ο οικισμός εγκλωβίζεται ανάμεσα σε διαφορετικά στοιχεία της γρήγορης ανάπτυξης της περιοχής. Ο οικισμός παρουσιάζει έντονη διαφορά κλίμακας με τη γύρω περιοχή και ταυτόχρονα οριοθετείται και διαχωρίζεται έντονα από αυτή.

Από την αρχή σχεδόν της ύπαρξής του ο οικισμός αποτελεί αντικείμενο διαπραγματεύσεων και η κατεδάφισή του συζητιέται έντονα. Η ανοικοδόμηση της δεκαετίας του '50 δημιουργεί πρόσθετες πιέσεις τόσο σε γεωμορφολογικό επίπεδο (με τον οικισμό να εγκλωβίζεται ανάμεσα στις πολυκατοικίες και τον αυτοκινητόδρομο), όσο και σε κοινωνικό, με τους ιδιοκτήτες γειτονικών διαμερισμάτων να διαμαρτύρονται έντονα για τη γειτονική «παραγκούπολη». Ήδη το '66 που γίνεται η έρευνα, έχει γνωστοποιηθεί στους κατοίκους ότι ο οικισμός σύντομα θα κατεδαφιστεί για τη διευκόλυνση διάνοιξης του (νέου) δρόμου και τους ανακοινώνεται ότι μέσα στον επόμενο χρόνο θα μεταφερθούν σε κατοικίες που κατασκευάζονται από την κυβέρνηση.

2. Η πολιτική υπόσταση ενός «αυτόνομου» οικισμού.

Στα κεφάλαια “Struggle for existence as a community” και “Internal Government” του βιβλίου της έρευνας του 1966 γίνεται εκτενής αναφορά στην πολιτική και νομική υπόσταση του οικισμού. Τονίζεται μέσα από αυτές τις πληροφορίες και περιγραφές και ο προσδιορισμός «αυτόνομος» που προσδόθηκε στον οικισμό πολλά χρόνια αργότερα, στο σχετικό άρθρο του Δ. Φιλίππιδη το 1979.

Αναφέρεται από τους ερευνητές πως ο κίνδυνος κατεδάφισης ήταν παρών σε όλη τη διάρκεια ζωής του οικισμού και παρά το ότι δεν είναι γνωστό το πότε απαγορεύτηκε ρητά η ανοικοδόμηση στην περιοχή, τα περισσότερα σπίτια (με εξαίρεση τα λίγα πρωταρχικά) είχαν χτιστεί κρυφά, τη νύχτα. Οι γείτονες αντιμετώπιζαν τον οικισμό με καχυποψία και παραμόνευαν για να καταγγείλουν την όποια οικοδομική δραστηριότητα εντός του οικισμού. Παρά όμως τις συχνές επεμβάσεις της αστυνομίας και τις συχνές συλλήψεις, αναφέρεται πως οι κάτοικοι δεν εγκατέλειπαν την προσπάθεια και επέμεναν να χτίζουν τα σπίτια τους. Φυσικά όλα αυτά αποτελούσαν αρκετά συνηθισμένα φαινόμενα στο συγκείμενο της αυθαίρετης δόμησης, ιδίως στη δεκαετία του '60. Όμως η εν λόγω κοινότητα φαίνεται να δεχόταν πρόσθετες πιέσεις επειδή βρισκόταν σε κεντρική περιοχή, η οποία ανοικοδομούνταν με αρκετά προνομιακούς όρους.

Η απροσδιοριστία της ιδιοκτησίας της εν λόγω έκτασης, που αποτέλεσε και τη βασική προϋπόθεση εγκατάστασης των προσφύγων του '22 ξεκινά, όπως προαναφέρθηκε, με τη ματαίωση των σχεδίων της Ρωσικής πρεσβείας για την κατασκευή βιβλιοθήκης. Η Βασίλισσα Αμαλία είχε δωρίσει για αυτό το λόγο την έκταση στην Ρωσική πρεσβεία το 1915, αλλά η Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917 και οι ανακατατάξεις που επέφερε στην πολιτική εξουσία της χώρας ανέβαλαν τα σχέδια επ' αόριστον. Αξίζει να τονιστεί το παράδοξο πως αυτός ο μικρός οικισμός στο κέντρο της Αθήνας (που κατόπιν αποτέλεσε τυπικό παράδειγμα της τυπικής για την Ελλάδα αντινομίας οργανωμένης και αυθαίρετης δόμησης) δημιουργήθηκε, κατά μια έννοια, πάνω σε μια συνθήκη που δημιουργήθηκε από μια ριζική πολιτική ανακατάταξη σε ένα άλλο μέρος της Ευρώπης.

Η περιοχή αποτέλεσε έκτοτε πεδίο πολλών και διαφορετικών σχεδίων από τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του οικισμού, αλλά κανένα από αυτά δεν υλοποιήθηκε. Η πρώτη απόπειρα εκκένωσης του οικισμού έγινε το 1936 με επέμβαση στρατιωτών του Μεταξά, αλλά παρά τη σύλληψη πολλών από τους κατοίκους, ο οικισμός διατηρήθηκε μετά από παρατεταμένες διαμαρτυρίες. Εν τω μεταξύ, την περίοδο του Μεσοπολέμου, τόσο η Ρωσική πρεσβεία όσο και η Μονή Πετράκη επιχείρησαν αποτυχημένα να διεκδικήσουν την περιοχή.

Ο Δ. Φιλίππιδης αφιερώνει ένα κεφάλαιο του βιβλίου, με τον εμφιατικό τίτλο «Internal Government», στον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκαν οι κάτοικοι για να υπερασπιστούν την ύπαρξη του οικισμού. Ο οικισμός ίδρυσε μια επιτροπή το 1946 με σκοπό την εξασφάλιση ηλεκτρικού ρεύματος και ύδρευσης για τους κατοίκους. Μέχρι πρότινος ο οικισμός χρησιμοποιούσε λάμπες πετρελαίου και προμηθευόταν νερό από το υδραγωγείο της Καισαριανής. Στην αρχή ο οικισμός ηλεκτροδοτήθηκε με μια μόνο γραμμή αλλά αργότερα το δίκτυο επεκτάθηκε και κάθε σπίτι απέκτησε μετρητή. Η ύδρευση αναφέρεται πως εξασφαλίστηκε πιο δύσκολα και πως η εταιρία ύδρευσης δεν επέτρεψε στους κατοίκους να κατασκευάσουν τις ανάλογες υποδομές. Ο Δ.Φ. αναφέρει πως παρ' όλα αυτά οι κάτοικοι κατάφεραν «ιδιοφυώς» να κατασκευάσουν αποχετευτικό δίκτυο που διέτρεχε υπόγεια όλο τον οικισμό, το οποίο διατηρήθηκε, παρά τις αρχικές μηνύσεις από την εταιρία ύδρευσης.

Αφού η επιτροπή κατάφερε να εξασφαλίσει τους αρχικούς της στόχους στράφηκε πλέον (μάλλον σχεδόν από την εποχή της έρευνας) προς το ζήτημα της μεταστέγασης των κατοίκων που ήταν πλέον κατανοητό πως ήταν αναπόφευκτη. Αναφέρεται πως οι κάτοικοι είχαν πλήρη συνείδηση της προσωρινότητας του οικισμού. Η επιτροπή φαίνεται να έχει ηγετικό ρόλο για τους κατοίκους και αρκετά τυπική και οργανωμένη δομή, με τακτικές συνελεύσεις, ενημερώσεις και εκλογές μελών.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ανέβαλε το ζήτημα της ιδιοκτησίας της περιοχής του οικισμού, αλλά αυτό ανέκυψε ξανά κατά την μεταπολεμική ανοικοδόμηση, στις αρχές της δεκαετίας του '50. Η κυβέρνηση προσπάθησε με πολλούς τρόπους να διεκδικήσει την περιοχή, αλλά ο οικισμός, έχοντας πλέον αναπτύξει ισχυρή δομή επιτροπής με δικηγόρους και συμβούλους, κατάφερε να αντισταθεί στις πιέσεις.

Αναφέρεται μάλιστα πως ο πρόεδρος της επιτροπής έφτασε στο σημείο να συζητά τηλεφωνικά ο ίδιος με τον πρωθυπουργό για το ζήτημα. Ο μικροσκοπικός οικισμός φαίνεται να είχε φτάσει σε αξιοσημείωτα επίπεδα οργάνωσης και να μπορεί να αντιμετωπίζει «επί ίσοις όροις» τους θεσμικούς του αντιπάλους.

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, το 1965 οι δικηγόροι του οικισμού κατάφεραν να αποδείξουν ότι ο οικισμός χτίστηκε σε έδαφος που ανήκε αποκλειστικά στην Ελληνική κυβέρνηση. Έτσι, όταν αποφασίστηκε η κατεδάφιση του οικισμού (και διάνοιξη δρόμου) οι κάτοικοι εγκατέλειψαν τον οικισμό με την εγγύηση ότι θα εντασσόταν σε λίστες για την απόκτηση εργατικών κατοικιών. Η αρχική πρόθεση του Υπουργείου Κατοικίας (Ministry of Housing) ήταν να μεταστεγάσει μόνο όσους κατοίκους του οικισμού μπορούσε να ταυτοποιήσει ως πρόσφυγες. Όμως η επιτροπή άσκησε βέτο, υπερασπιζόμενη την επιθυμία των κατοίκων να συνεχίσουν να μένουν όλοι μαζί και να μην σκορπιστούν σε διαφορετικά συγκροτήματα εργατικών κατοικιών. Έτσι κατάφερε να πείσει το Υπουργείο να εντάξει το σύνολο των κατοίκων σε λίστα επειγουσών περιπτώσεων για στέγαση.

Ο Φιλιππίδης αναφέρει πως οι κάτοικοι, λόγω συχνών ελέγχων από κυβερνητικούς οργανισμούς, συμπεριφέρονταν με καχυποψία στους εξωτερικούς επισκέπτες και πως ακόμα και η ερευνητική ομάδα του ιδίου έφτασε στο σημείο να διωχθεί από τον οικισμό. Οι ερευνητές πληροφορήθηκαν αργότερα πως η κυβέρνηση, με μια ομάδα τοπογράφων, είχε επιχειρήσει τοπογραφική μελέτη του οικισμού, η οποία, σύμφωνα με την επιτροπή, θα ήταν ικανή αφορμή και απόδειξη για την παρανομία και την κατεδάφιση του οικισμού. Εν ολίγοις η χαρτογράφηση του οικισμού θα σήμαινε το τέλος του. Η εν λόγω τοπογραφική μελέτη κατατέθηκε ανολοκλήρωτη στο Υπουργείο αλλά οι δικηγόροι κατάφεραν να την ανακηρύξουν «άκυρη» και να σώσουν τον οικισμό. Οι κάτοικοι, συσπειρωμένοι γύρω από μια επιτροπή, φαίνεται να επικέντρωσαν για ένα μεγάλο διάστημα τις προσπάθειές τους στο να παραμείνει «αόρατος» ο οικισμός στα επίσημα έγγραφα.

Η έρευνα του Δ. Φιλιππίδη και των συνεργατών του είχε φυσικά διαφορετικό προσανατολισμό. Η έρευνα ξεκινά με δεδομένη την απόφαση για κατεδάφιση του οικισμού, σε μια προσπάθεια καταγραφής μιας ιδιαίτερης περίπτωσης αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού χαρακτήρα που

απειλείται με εξαφάνιση συνολικά στην Αττική. Η κοινότητα εξετάζεται καταρχήν από ιστορική και έπειτα από κοινωνιολογική σκοπιά. Τα σχέδια και οι φωτογραφίες αποτυπώνουν ιδιαίτερη ευαισθησία και λεπτομέρεια τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του οικισμού, ενώ παράλληλα ερευνάται η κοινωνική του συγκρότηση μέσα από συνεντεύξεις με κατοίκους και χαρτογράφηση των κοινωνικών τους σχέσεων. Αν και οι ερευνητές δεν επιχειρηματολογούν κατά της κατεδάφισης, είναι αρκετά εμφανές από τις περιγραφές τους πως τρέφουν συμπάθεια προς τον οικισμό και προσπαθούν να αποκαταστήσουν την όποια δυσφήμιση έχει υποστεί.

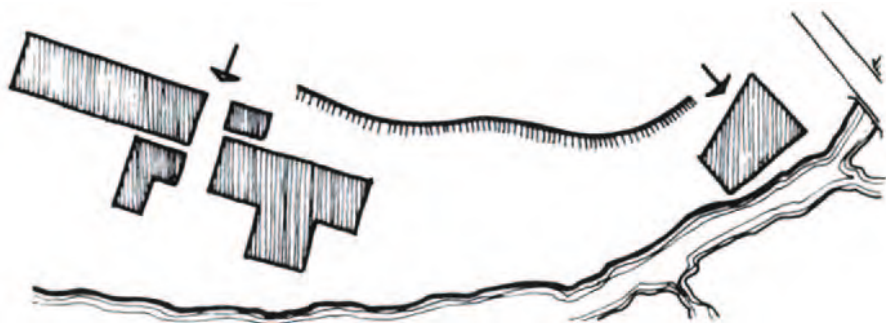
Ο οικισμός κατεδαφίζεται το Δεκέμβριο του 1967, 8 μήνες μετά την εγκατάσταση της Χούντας των Συνταγματαρχών στην εξουσία, οπότε και σε πολύ διαφορετικό κλίμα από τη στιγμή που έγινε και η έρευνα. Η απόφαση για την κατεδάφιση είχε παρθεί νωρίτερα, δεδομένου ότι την είχαν υπόψη οι ερευνητές. Όμως η διάλυση ενός τόσο ισχυρά αυτόνομου οικισμού ενδεχομένως αποτελούσε σημαντική πολιτική κίνηση για τη Χούντα, ιδιαιτέρως μέσα στην έλλειψη ανοχής προς την αυθαίρετη δόμηση που αρχικά πρόσβευε.

Η έρευνα διεξήχθη το 1966 αλλά το βιβλίο δεν φέρει ημερομηνία εκτύπωσης. Απ' όσο είναι γνωστό, η δημοσίευση απευθυνόταν στο γραφείο Δοξιάδη και σε κυβερνητικούς φορείς και όχι στο ευρύ κοινό. Στην πρώτη σελίδα του αντιτύπου που χρησιμοποιήθηκε για την έρευνα αναγράφεται ότι το βιβλίο εισάγεται στη βιβλιοθήκη του ΕΜΠ το '74, μετά και το τέλος της Επταετίας, ενώ το άρθρο δημοσιεύεται το 1979. Η πορεία των εγγράφων της έρευνας από το '66 ως το '74 προς το παρόν είναι άγνωστη. Μέχρι πρότινος η κατεδάφιση ήταν αδύνατη για νομικούς λόγους, εξαιτίας της έλλειψης σχεδίων του οικισμού. Φυσικά η κυβέρνηση της επταετίας, με την αυθαιρεσία που τη χαρακτήριζε, δεν χρειαζόταν τα σχέδια του οικισμού για να προχωρήσει στην κατεδάφιση του, πράγμα το οποίο και έκανε. Παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι η έρευνα μπόρεσε να δημοσιευτεί μόνο στην εποχή της μεταπολίτευσης (μαζί με διάφορες έρευνες για παρόμοιους αυθαίρετους οικισμούς) είναι ενδεχομένως μια ένδειξη της παντελούς έλλειψης ενδιαφέροντος του καθεστώτος της Χούντας (και των προηγούμενων κυβερνήσεων) για τέτοιες αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές ιδιαιτερότητες.

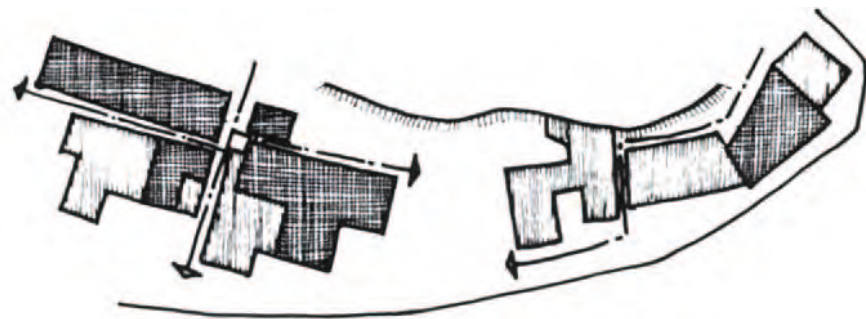
3. Μετασχηματισμός των εξωτερικών ορίων:

(η όχθη που έγινε καμπύλη οδοποιίας και η τεθλασμένη μάντρα που έγινε οικοδομική γραμμή)

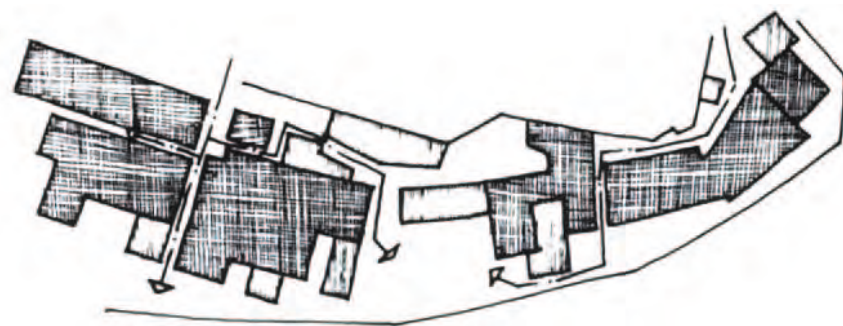
Οι ερευνητές ασχολήθηκαν με τη σχεδιαστική αποτύπωση του οικισμού, παράγοντας πολλά και ποικίλα σχέδια. Στο κεφάλαιο «Characteristics & Forces of the Physical Environment» παρουσιάζεται η συσσωρευτική ανάπτυξη του οικισμού σε διαφορετικές φάσεις. Μέσα από αυτά τα απλά σκίτσα και τα σχόλια που τα συνοδεύουν προκύπτει επίσης και μια γεωμορφολογική εξέλιξη της τοποθεσίας και διακρίνεται το πώς φυσικές και ανθρώπινες δυνάμεις μετασχημάτισαν τα όρια του οικισμού. Οι 2 γραμμές που περιβάλλουν τα σπίτια και ορίζουν την περιοχή του οικισμού φαίνεται να απομακρύνονται σταδιακά από τα φυσικά και μαλακά όρια σε αποφασιστικότερες γραμμές και σχήματα.

Σε πρώτη φάση (1922-29) ο οικισμός δεν παρουσιάζει ενιαία συγκρότηση αλλά δύο διακριτούς πόλους. Στη μία πλευρά το σπίτι του επιστάτη των αμπελιών (που προϋπάρχει και απλώς επανακατοικείται από το γιο του) και στην άλλη μια μικρή ομάδα σπιτιών. Οι δύο πυρήνες βρίσκονται στα άκρα ενός αναχώματος, που πιθανόν συμπίπτει με τον τοίχο που είχε απομείνει από τα ματαιωμένα σχέδια της βιβλιοθήκης της Ρωσικής πρεσβείας. Τα σημεία αυτά πιθανώς επιλέχτηκαν (όπως δείχνουν και τα δύο μικρά βέλη) λόγω της ευκολότερης πρόσβασης (με ηπιότερη κλίση) όπως κανείς προσέγγιζε τον οικισμό και την όχθη του Ιλισού.

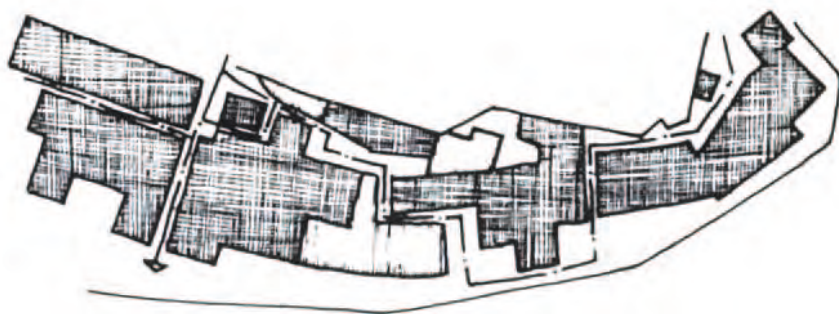

Στη συνέχεια (1930-39) οι δύο πυρήνες μεγαλώνουν με την προσθήκη σπιτιών τα οποία κατά κύριο λόγο εφάπτονται αλλά σε κάποια σημεία αφήνουν στενά περάσματα μεταξύ τους. Εξακολουθεί όμως να μην υπάρχει το ενιαίο σύστημα κινήσεων που δημιουργήθηκε αργότερα. Παράλληλα, ο ποταμός υπογειοποιήθηκε, πράγμα που επαναπροσδιόρισε το κάτω όριο σε μια πιο καθαρή ανοιχτή «καμπύλη» που αποτελείται από διαδοχικές ευθείες με ανεπαίσθητη στροφή. Δεν μας είναι γνωστό αν εκείνη την περίοδο είχε κατασκευαστεί δρόμος πάνω στο ποτάμι, αλλά η αλλαγή της γραμμής σε σχέση με το προηγούμενο σκίτσο μπορεί να αποτελεί ένδειξη μιας πρώτης αλλαγής της φύσης του ορίου.

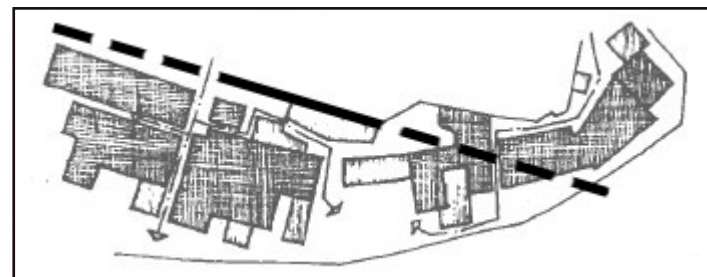
Αργότερα (1940-49) η ανάπτυξη των δύο πυρήνων στην ολοένα και λιγότερη ελεύθερη έκταση φτάνει σχεδόν στην ένωσή τους. Τα δίκτυα κίνησης τους καταλήγουν σε ένα κεντρικό πλάτωμα. Το πάνω όριο, που περιγράφεται ως ανάχωμα, γίνεται πλέον αναλημματικός τοίχος και παίρνει ένα πιο συγκεκριμένο γεωμετρικό σχήμα τεθλασμένης ευθείας, εφάπτομενο ενίοτε και σε πλευρές σπιτιών. Ταυτόχρονα, το μέγεθος των σπιτιών αρχίζει να μικραίνει, ανάλογα με την έλλειψη ελεύθερου εδάφους.

Την ίδια εποχή αρχίζει και ο προγραμματισμός του υπερυψωμένου αυτοκινητοδρόμου πάνω από την κλεισμένη κοίτη (αν και η κατασκευή του γίνεται στις αρχές της δεκαετίας του '60).

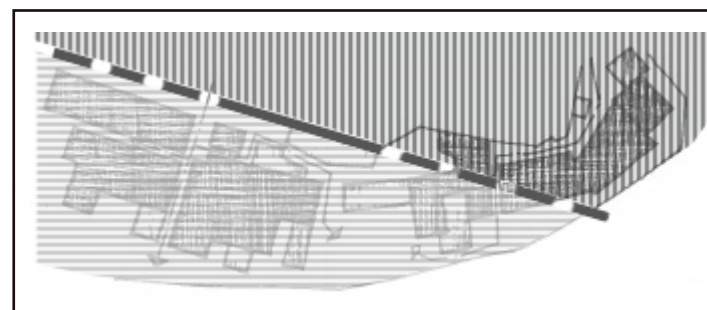

Στην τελική φάση (1950-66) οι δύο πυρήνες έχουν πλήρως ενωθεί και τα σπίτια έχουν επεκταθεί στο βαθμό που μένει μόνο ένα στενό περίπλοκο μονοπάτι που διαπερνά το σύνολο. Το '63 κατασκευάζεται η λεωφόρος Ιλισού (σημερινή Μιχαλακοπούλου) και η κάτω πλευρά του οικισμού βρίσκεται πλέον 4 μέτρα χαμηλότερα από το επίπεδο του δρόμου, διαχωριζόμενη από ένα μπετονένιο αναλημματικό τοίχο ο οποίος οριοθετεί έντονα το δρομάκι που διατρέχει τον οικισμό εφάπτομενικά κατά μήκος. Τρεις μεταλλικές σκάλες κι ένα κεκλιμένο επίπεδο επέτρεπαν να κατέβει κανείς από τη λεωφόρο στο δρομάκι κι από εκεί στα σπίτια. Τα σπίτια διατηρούν μια απόσταση από τον αναλημματικό τοίχο, η οποία αποτελεί μέρος του δικτύου κίνησης. Η παλιά ακτή του ποταμιού έχει πλέον μετατραπεί σε μια χαράδρα κυμαινόμενου μήκος που διατρέχει τη μια πλευρά του οικισμού.

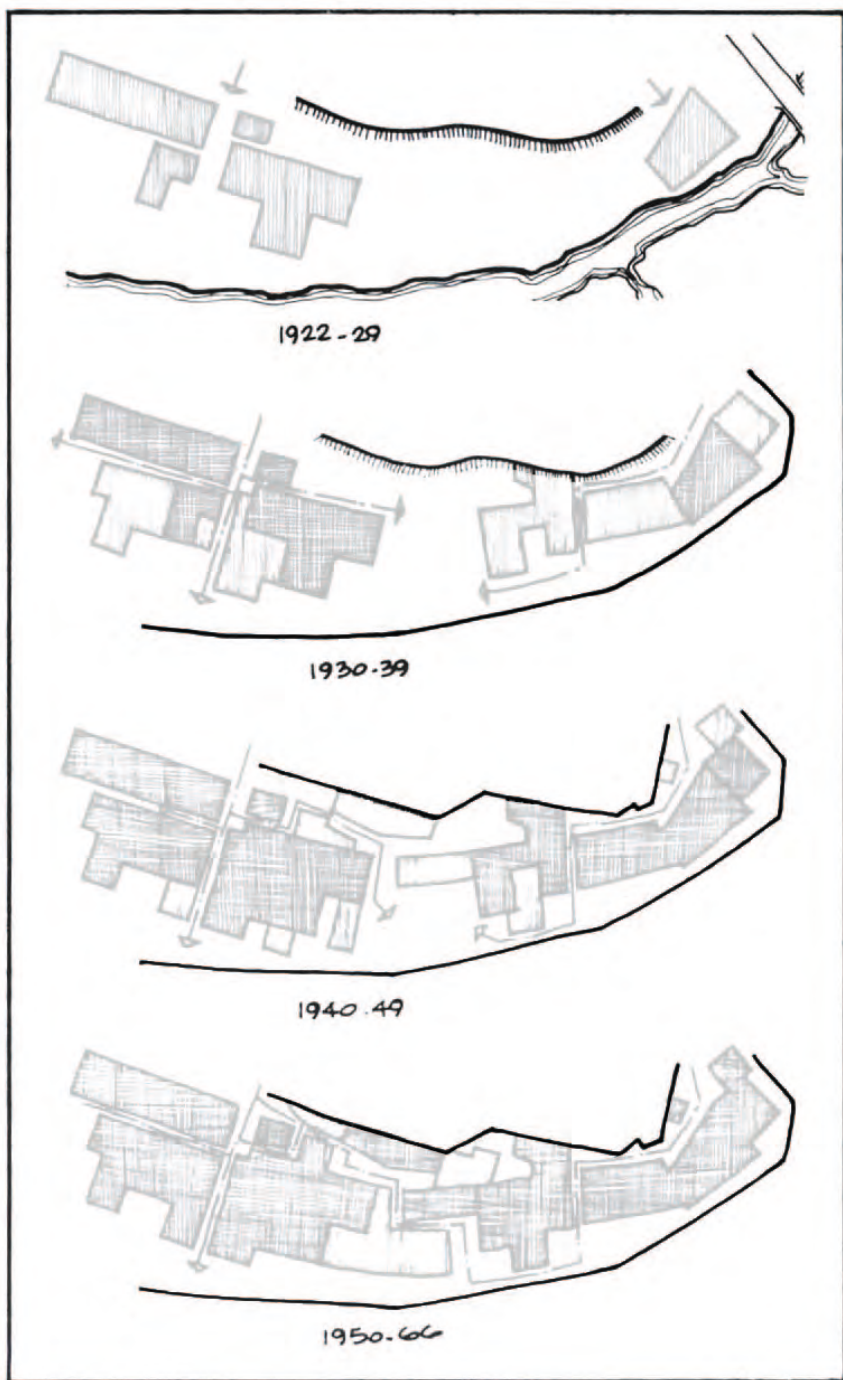
Από την πάνω πλευρά, ο οικισμός είναι συνεπίπεδος με την πόλη, αλλά ένας παλιός τοίχος (όριο ιδιοκτησίας) διατηρείται (από τους ιδιοκτήτες των πολυκατοικιών που ήθελαν να προφυλάξουν την αξία των διαμερισμάτων τους από την επαφή με τον κακόφημο οικισμό. Τα σπίτια εφάπτονται σχεδόν εξολοκλήρου στην τεθλασμένη γραμμή του τοίχου, ενώ παράλληλα, οι πολυκατοικίες της αντιπαροχής πληθαίνουν, δημιουργώντας και από εκεί έντονο όριο. Ο τοίχος διατηρεί τις 2 εισόδους στα δύο άκρα του παλιού αναχώματος. Η επικοινωνία της ανατολικής και της δυτικής πλευράς γινόταν από εγκάρσια δρομάκια που ανηφόριζαν, γεφυρώνοντας την υψομετρική διαφορά.

Ενδιαφέρον είναι πως το τεθλασμένο σχήμα του αναλημματικού τοίχου (που εμφανίζεται από το διάγραμμα της περιόδου 1940-49, άρα πριν την ανοικοδόμηση των πολυκατοικιών) εμπεριέχει και την μετέπειτα ευθεία της ρυμοτομικής γραμμής, που μετά την κατεδάφιση του οικισμού θα επεκταθεί και προς τις δύο κατευθύνσεις, δημιουργώντας ένα απόλυτα συνεχές μέτωπο πολυκατοικιών. Είναι πιθανό όμως και να υπήρχε μεγαλύτερη απόσταση από τις πολυκατοικίες στον οικισμό (όπως φαίνεται σε σχέδια του οικισμού). Η γραμμή αυτή συμπίπτει ενδεχομένως και με τον τοίχο που αναφέρεται πως πρώτα κτίστηκε από τη Ρωσική Πρεσβεία και έπειτα ενισχύθηκε από τους ιδιοκτήτες των πολυκατοικιών.

Αυτό το μικρό τμήμα της τεθλασμένης γραμμής του προηγούμενου ορίου όρισε τελικά και το ποιο κομμάτι του κατεδαφισμένου οικισμού θα οικοπεδοποιούνταν και ποιο θα έμενε άχτιστο. Η πόλη, ως συνεχής χτισμένη μάζα, τελικά κατέλαβε σχετικά μικρό τμήμα του ίχνους του οικισμού. Το μεγαλύτερό του κομμάτι στένεψε μεν από τη διαπλάτυνση του δρόμου, αλλά έμεινε ανεκμετάλλευτο οικοδομικά.

Πέρα από τις νομικές επιπλοκές και διώξεις αλλά και την σταδιακή ένταση των ορίων του, οι ερευνητές αναφέρουν πως ο οικισμός κινδύνεψε και από φυσικές δυνάμεις. Έντονες βροχοπτώσεις προκάλεσαν βούλωμα σε κάποιους αγωγούς (πιθανόν του υπογειοποιημένου Ιλισού) και πλημμύρησαν την περιοχή και τον οικισμό δύο φορές, το 1949 και το 1955. Πολύ πριν χτιστεί η λεωφόρος και ο οικισμός βρεθεί «περικυκλωμένος» και «θαμμένος» φαίνεται πως η θέση του ήταν ήδη επισφαλής γεωμορφολογικά.

Η καταστροφή που προκλήθηκε από την πρώτη πλημμύρα ήταν μεγάλη μιας και τα σπίτια ήταν, στην πλειοψηφία τους, φτιαγμένα από άψητα πλιθιά. Οι κάτοικοι φιλοξενήθηκαν προσωρινά σε σκηνές που παρείχε η κυβέρνηση στους πλημμυροπαθείς της περιοχής (αν και δεν αναφέρεται που ακριβώς στήθηκαν αυτές). Η ανοικοδόμηση μετά την πρώτη πλημμύρα έγινε μετ' εμποδίων μιας και μετά από καταγγελίες των γειτόνων, η αστυνομία παρενέβαινε συνεχώς. Τα σπίτια κατάφεραν όμως να χτιστούν (με ψημένα τούβλα πλέον) και ο οικισμός, για πρόληψη ανάλογων καταστροφών όρισε πως σε κάθε δυνατή βροχόπτωση κάποιος κάτοικος έπρεπε να επιβλέπει τις σωληνώσεις και να προειδοποιεί για πιθανούς κινδύνους. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, η δεύτερη πλημμύρα δεν προκάλεσε σημαντικές ζημιές.

Όπως προαναφέρθηκε, η ανοικοδόμηση πολυκατοικιών από τη μια και ο υπερυψωμένος αυτοκινητόδρομος από την άλλη ανέβασαν τη στάθμη της πόλης με αποτέλεσμα ο οικισμός να βρίσκεται πλέον σε μια μακρόστενη «χαράμαδα». Αυτό επιδείνωσε την κατάσταση κλιματικά (σκόνη, έλλειψη επαρκούς αερισμού) και προφανώς αύξησε την αίσθηση κινδύνου σε περίπτωση βροχόπτωσης. Ο οικισμός, λοιπόν, πέρα από τον φόβο της χαρτογράφησης, φαίνεται και να ζούσε με την απειλή μιας δυνατής βροχόπτωσης.

Φυσικά ο αρχετυπικός ρόλος κάθε «Πρωτόγονης Καλύβας» ως μετεωρολογικού καταλύματος (κατά την γνωστή ιστορία του «Πρωτόγονου Ανθρώπου» του Marc-Antoine Laugier) εν προκειμένω ενημερώνεται και από την πολυπλοκότητα του εδάφους μιας αναπτυσσόμενης μεγαλούπολης του 20 αιώνα. Αναπτύσσεται έτσι, μέσα από την ιστορία του οικισμού, μια διπλή πορεία εναντίωσης τόσο στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, όσο και στον εκάστοτε κυρίαρχο λόγο για την πόλη από τις διαδοχικές κυβερνήσεις.

4. Εσωτερική γεωμετρία, δομή και ανάπτυξη.

(η τρίτη εσωτερική γεωμετρία, ανάμεσα στην καμπύλη και στην ευθεία)

Αναφέρεται πως ο οικισμός, την εποχή που ερευνήθηκε, παρουσίαζε έντονη αντίθεση με την κλίμακα και το ύφος της γύρω περιοχής. Ο «βυθισμένος» οικισμός φαινόταν από ψηλά σαν μια πυκνή μάζα με σχεδόν ενιαίες επικλινείς στέγες με κατηφορική κλίση προς τον αυτοκινητόδρομο. Η κλίση αυτή, που προέκυψε από την προσαρμογή των σπιτιών στην κατηφόρα της όχθης του Ιλισού, ήταν πλέον «ακατανόητη» όπως εμφανιζόταν από τον υπερυψωμένο δρόμο που αντικατέστησε το ποτάμι. Η εσωτερική δομή του οικισμού, όπως τονίζουν επανειλημμένα οι ερευνητές, γινόταν αντιληπτή μόνο με την κάθοδο σε αυτόν. Εκεί αναφέρεται πως υπήρχε μεγάλη ποικιλία γραφικών και ακανόνιστων δρόμων, που κατάφερναν όμως να εξυπηρετούν τις κινήσεις χωρίς να προκαλούν συνωστισμό ή αποπροσανατολισμό.

Ο Φιλιππίδης σχολιάζει πως ο οικισμός δεν ακολούθησε κάποιο προκαθορισμένο μοτίβο εξέλιξης. Αναφέρεται πως τα μεταπολεμικά σπίτια ήρθαν απλά να γεμίσουν τα κενά ανάμεσα στα αρχικά και αραιά σπίτια του μεσοπολέμου. Από' κει και πέρα, με την σταδιακή οριστικοποίηση και θωράκιση των ορίων από τις δύο του πλευρές, τα σπίτια επεκτείνονταν εντός των αυλών τους και πιθανόν σε όσο χώρο είχε απομείνει έξω από αυτές. Παρ' όλα αυτά, αναγνωρίζεται πως παρά την χαώδη εικόνα που δίνει ο οικισμός από ψηλά, το δίκτυο κινήσεων είναι εκτενές και αρκετά λειτουργικό και ποικιλόμορφο.

Τονίζεται επανειλημμένα πως οι δυσδιάκριτες και περίπλοκες γραμμές των στενών μονοπατιών του οικισμού γίνονται ακόμα πιο δυσνόητες (και μοιάζουν δυσλειτουργικές) όταν τις βλέπει κανείς από ψηλά, δίπλα στον καμπύλο αυτοκινητόδρομο με τις μεγάλες ταχύτητες αλλά και τα λιτά και πειθαρχημένα πρίσματα των πολυκατοικιών. Υπονοείται εδώ πως ανάμεσα στα ξεκάθαρα εκατέρωθεν όρια της ρυμοτομικής ευθείας των πολυκατοικιών και τη γεωμορφολογική καμπύλη του ποταμιού δρόμου αναπτύσσεται μία παράλληλη τρίτη, τεθλασμένη και πολύπλοκη γεωμετρία της εσωτερικής δομής του οικισμού.

Ο Δ.Φ. χαρακτηρίζει την κλίμακα αυτής της εσωτερικής γεωμετρίας (και όλων των υλικοτήτων, υφών και αρχιτεκτονικών λεπτομερειών της) ως πολύ πιο φιλική και φιλόξενη για τον επισκέπτη σε σχέση με την ανοικοδομούμενη μεταπολεμική Αθήνα που την περιτριγυρίζει και επιμένει στο συσχετισμό της με παραδοσιακά οικιστικά σύνολα και ποιότητες που έχουν χαθεί στην γύρω περιοχή. Επεκτείνει τον παραπάνω συλλογισμό, λέγοντας πως παρά την από απόσταση φαινομενική ομοιογένεια, ο οικισμός χαρακτηρίζεται από έντονη ποικιλία υφών και λεπτομερειών και πως το τοπίο αλλάζει από εποχή σε εποχή, λόγω της έντονης βλάστησης στις αυλές. Παράλληλα, αναφέρεται στο πως η φθορά των διάφορων υλικών που χρησιμοποιούνται για την εξωτερική κάλυψη των σπιτιών αυξάνει την ποικιλομορφία του συνόλου.

Η επιμονή των ερευνητών στην ανάγκη εισόδου σε αυτό το πολύπλοκο δίκτυο για επαλήθευση της λειτουργικότητας και γραφικότητάς του τονίζει φυσικά το γεγονός ότι αυτή η τρίτη και ακανόνιστη γεωμετρία αποτελούσε για τον περαστικό μια «παραφωνία» στην «αρμονική» και εκσυγχρονιζόμενη γειτονιά. Σε μια προσπάθεια να αναλύσει το ρόλο της αντίληψης αυτών των διαφορετικών γεωμετριών, ο Δ.Φ. επίσης κάνει αναφορά στον ορισμό του φωτογράφου και κινηματογραφιστή Laszlo Moholy-Nagy για την «όραση εν κινήσει» (vision in motion):

“vision in motion is simultaneous grasp. Simultaneous grasp is creative performance – seeing, feeling and thinking in relationship and not as a series of isolated phenomena. It instantaneously integrates and transmutes single elements into a coherent whole”

Φαίνεται έτσι πως, παρά την όποια ανομοιογένεια και ασυνέχεια που γίνεται αντιληπτή με την κάθοδο στον οικισμό και την αναίρεση της αφ' υψηλού εντύπωσης της ομοιογένειας, η συνοχή του συνόλου γίνεται και πάλι αντιληπτή με την πορεία του επισκέπτη στο εσωτερικό του οικισμού. Όμως σίγουρα η «όραση εν κινήσει» μπορεί να εφαρμοστεί και στις γεωμετρίες που περιέβαλαν τον οικισμό. Σίγουρα οι ταχύτητες της κίνησης είναι υψηλότερες, οπότε και η ικανότητα για συγκράτηση στοιχείων από τον κινούμενο (οδηγό) είναι μικρότερη. Όμως η σαφήνεια των σχημάτων του αυτοκινητοδρόμου και των πολυκατοικιών τα καθιστά

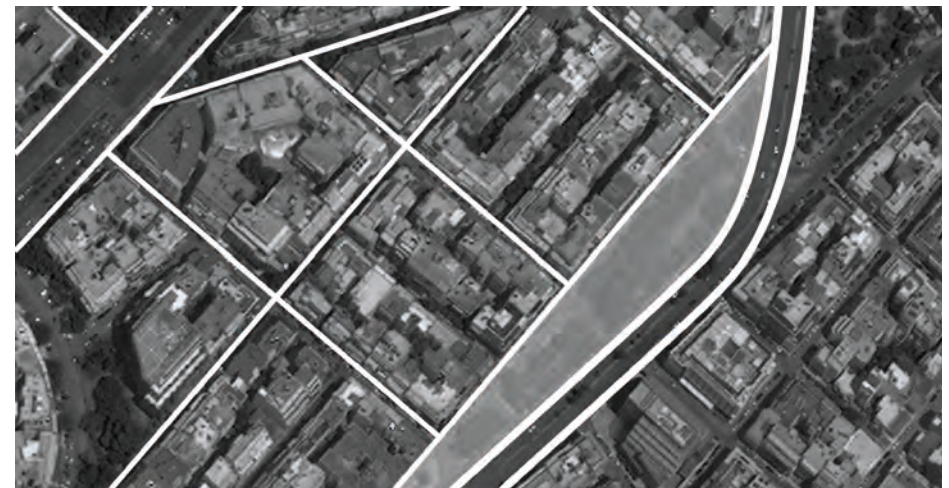
εύληπτα παρά την γρήγορη διέλευση. Ερχόμενος με την ταχύτητα (και την αντιληπτικότητα) που επιβάλει οι περιβάλλουσα γεωμετρία, ο περαστικός πιθανώς να βρίσκει δύσκολο το να αντιληφθεί και να καταλάβει την πολυμορφία του οικισμού.

Ο οικισμός φτιάχτηκε για ταχύτητες που δεν υπήρχαν πια στην πόλη και κατά συνέπεια προκαλεί (και από αυτή την άποψη) μια ανωμαλία για την περιοχή. Ο ρυθμός που αναφέρει ο Δ.Φ. πως γίνεται αντιληπτός με την κίνηση του πεζού διαμέσου του οικισμού, πιθανόν να είναι ακατανόητος για τον οδηγό της εφαιπόμενης λεωφόρου. Έτσι προκύπτει πως αυτή η τρίτη γεωμετρία της εσωτερικής δομής του οικισμού υπαγορεύει και έναν τρίτο ρυθμό βαδίσματος ή ενδεχομένως και διαβίωσης εντός αυτής εν γένει.

5. Η τελική μορφή της τοποθεσίας και το ίχνος του οικισμού.

Διασταυρώνοντας τον χάρτη και τις φωτογραφίες των ερευνητών και σημερινές αεροφωτογραφίες, βλέπουμε πως στη θέση του οικισμού βρίσκεται σήμερα ένα πάρκο, εφάπτομένο στην λεωφόρο Ιλισού (που πλέον έχει μετονομαστεί σε οδό Μιχαλακοπούλου). Σε σχέση με τις φωτογραφίες του '66 φαίνεται να υπάρχουν πολλές διαφορές. Η περιοχή έχει οικοδομηθεί πυκνά αλλά το ίχνος του οικισμού, λόγω διάφορων περιπλοκών που θα εξηγηθούν παρακάτω, έχει παραμείνει άχτιστο.

Σύμφωνα με έναν χάρτη της έρευνας που παρουσίαζε τη μελλοντική διαπλάτυνση και αλλαγή της πορείας της Λεωφόρου Ιλισού, η καμπύλη του ποταμιού που ακολουθούσε ο αυτοκινητόδρομος του '63 θα μετατρέπονταν σε μια τεθλασμένη γραμμή, που θα δημιουργούσε εκατέρωθεν της σχήματα πιο κατάλληλα για οικοπεδοποίηση.

Παρά τις δυνατότητες για οικοπεδοποίηση της έκτασης του οικισμού και των διάφορων εκτάσεων εκατέρωθεν του δρόμου-ποταμιού, το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Πιθανώς να θεωρήθηκε ότι η τεθλασμένη πορεία του δρόμου που προτείνονταν δεν θα επέτρεπε την ταχύτερη κυκλοφορία των αυτοκινήτων. Έτσι η διαπλάτυνση και εξομάλυνση της κυκλοφορίας έγινε με έναν απλούστερο και διακριτικότερο εξορθολογισμό του ίχνους του ποταμιού σε δύο ευθείες που σχημάτιζαν αμβλεία γωνία.

Διασταυρώνοντας φωτογραφίες και χάρτες της εποχής της έρευνας και του σήμερα, διαπιστώθηκε πως η χάραξη του νέου δρόμου ενδέχεται να έγινε με απόλυτα πραγματιστικά κριτήρια, παίρνοντας αφορμή από τα λίγα μεγάλα κτίρια στην τοποθεσία. Δύο από τα μεγαλύτερα για την εποχή γειτονικά κτίρια που φαίνονται σε φωτογραφίες της εποχής είναι το Νοσοκομείο Αλεξάνδρα και μια τυπική μεταπολεμική πολυκατοικία. Τα δύο κτίρια βρίσκονται ακόμη εκεί, όμως πλέον δεν αποτελούν εξέχουσες περιπτώσεις αλλά τυπικά δείγματα κλίμακας της ανοικοδόμησης στην περιοχή.

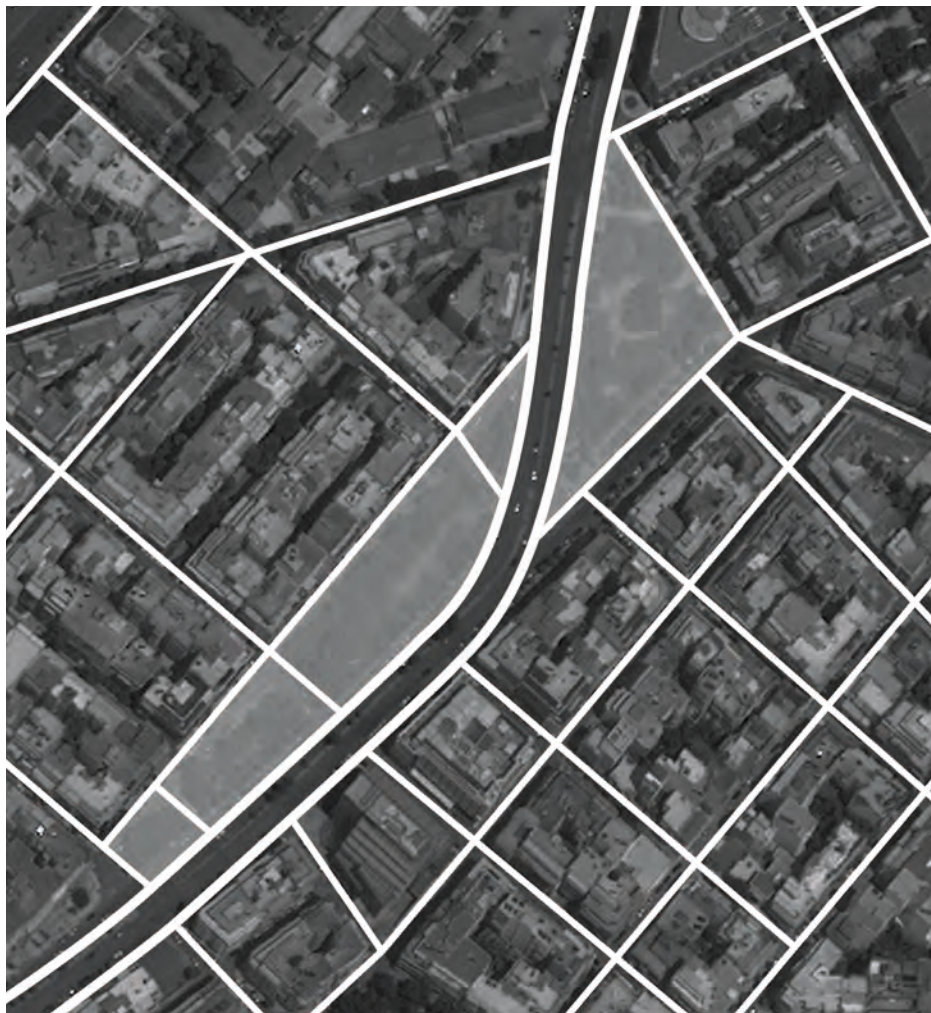

Είναι πολύ πιθανό οι δύο ευθείες από τις οποίες αποτελούνταν πλέον ο δρόμος να προέκυψαν (μεταξύ άλλων παραγόντων) σε μεγάλο βαθμό από τα δύο αυτά κτίρια. Εάν επεκτείνουμε τις γραμμές των πλευρών τους, συναντώνται περίπου στο σημείο που στρίβει ο δρόμος. Το απλό αυτό εγχείρημα κατάφερε να δημιουργήσει έναν ταχύτερο αυτοκινητόδρομο αλλά και να πάρει αφορμή από τα λίγα ψηλά κτίρια της τοποθεσίας και να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για συνεχή μέτωπα κτιρίων.

Παρ' όλα αυτά, ο δρόμος δεν στρίβει ακριβώς στο σημείο συνάντησης των ευθειών. Η ευθεία του νοσοκομείου συνεχίζει λίγο παρακάτω και για να συναντήσει το απέναντι μέτωπο των κτιρίων, διατηρώντας από εκεί και πέρα το παλιότερο ίχνος του δρόμου. Έτσι, παρ' ότι ο δρόμος πέρασε πάνω από ένα μικρό κομμάτι του οικισμού, το μεγαλύτερο κομμάτι του ίχνους του έμεινε «απάτητο» και διαμορφώθηκε στη θέση του το προαναφερθέν πάρκο.

Έτσι χαράχθηκε μεν ένας δρόμος που επέτρεπε μεγάλες ταχύτητες (και χωρίς πολλές αλλαγές) αλλά ταυτόχρονα, η διαγώνια πορεία του, συναντώντας τα διαφορετικά κομμάτια αστικού ιστού, άφησε στις δύο πλευρές του δρόμου σχήματα που δεν κατάφεραν να οικοπεδοποιηθούν και διαμορφώθηκαν ως πάρκα. Απ' ότι φαίνεται, η επέκταση του grid της πόλης άφησε και από την άλλη πλευρά του ποταμιού ένα παρόμοιο (αξιοσημείωτου μεγέθους) τρίγωνο «απομεινάρι» που επίσης έγινε πάρκο με την ονομασία «Πλατεία Βραζιλίας».

Όπως είναι λογικό, το φαινόμενο αυτό παρατηρείται σε όλο το μήκος της Μιχαλακοπούλου, με διάφορα παρόμοια «περισσεύματα» να γίνονται πρασιές ή πάρκα, αλλά κανένα δεν είναι τόσο μεγάλο όσο το συνολικό «πάρκο» που διαμορφώνεται σε αυτό το σημείο. Η επέκταση των κάθετων δρόμων πάνω στο ίχνος του οικισμού χώρισε την έκταση σε υπο-τμήματα. Έτσι σήμερα έχουμε 5 νησίδες πάρκα, διαφορετικών διαστάσεων και σχημάτων με φύτευση και μονοπάτια.

Όπως είναι φυσικό, τα τέσσερα μικρά πάρκα παρουσιάζουν έντονες διαφορές με την γύρω περιοχή. Η πυκνή φύτευση και τα μονοπάτια που τα διατρέχουν δημιουργούν ένα αίσθημα αποκοπής από την έντονη κίνηση της Μιχαλακοπούλου αλλά και τον πυκνό αστικό ιστό της περιοχής. Η εντύπωση που δίνουν εξωτερικά είναι παρόμοια με την ακατανόητη πυκνότητα και αντίθεση με τη γύρω περιοχή που περιέγραφε ο Δ. Φιλιππίδης για τον οικισμό που βρισκόταν παλιότερα εκεί. Δεν πρόκειται φυσικά για ιδιαίτερα σχεδιασμένα πάρκα. Αλλά σίγουρα οι πέντε νησίδες αποτελούν διακριτά «δωμάτια», που δημιουργούν, το καθένα με τις στοιχειώδεις διαμορφώσεις του, διαφορετικά «εσωτερικά», που συχνά φέρουν ίχνη που κατά μια έννοια υπενθυμίζουν τη διαφορετική κατάσταση που υπήρχε κάποτε εκεί, καθώς και σημάδια μετέπειτα προσπαθειών για τη δημιουργία συγκεκριμένου χαρακτήρα εντός τους.

Ακόμα και αν δεν είναι γνωστό αν υπήρξε ποτέ πρόθεση ανάδειξης του παρελθόντος του οικισμού, το «απομεινάρι» αστικού χώρου που διατηρήθηκε ως πάρκο, δημιούργησε ένα πεδίο για την συσσώρευση ποικίλων σημείων που δημιουργούν μια ήπια σύγχυση για το τι μπορεί να υπήρξε εκεί. Έχοντας υπόψη τις περιγραφές των ερευνητών του οικισμού, μια βόλτα στην τοποθεσία μπορεί να δημιουργήσει σκέψεις για την ιδιαίτερη φύση του οικισμού του Ιλισού.

6. Τοπόσημα από την εποχή του οικισμού στην περιοχή.

Πέραν του τι συμβαίνει σήμερα στο ακριβές σημείο που βρισκόταν ο οικισμός, η ευρύτερη περιοχή, λόγω της ιδιαιτερότητας του ποταμιού που μετατράπηκε σε δρόμο, εμφανίζει παρόμοια ή έστω συγγενή χαρακτηριστικά. Παρά την πλήρη κατεδάφιση του οικισμού, στην περιοχή επιβιώνουν άλλα κτίρια, που σχετίζονται με αυτόν, είτε με την ομοιότητά τους με τα χαμόσπιτα του, είτε με την οξεία αντίθεση που δημιουργούσαν τον καιρό που συνυπήρχαν με αυτά. Τρία από αυτά είναι τα ακόλουθα:

α. Μερικά ακόμη χαμόσπιτα

Όπως είναι φυσικό, ανάλογα μικρά περισσεύματα αστικού εδάφους με αυτό του οικισμού, υπάρχουν σε πολλά σημεία κατά μήκος του ποταμιού-δρόμου. Η διαμόρφωσή τους συνήθως είναι παρόμοια, με φυτεύσεις και διαμορφώσεις πράσινων νησίδων. Σε ένα τέτοιο περίσσευμα, πολύ κοντά στη θέση του οικισμού, έχουν διατηρηθεί κάποια παλιά χαμόσπιτα, στριμωγμένα ανάμεσα σε φυτεύσεις και σε έντονη αντίθεση κλίμακας με τον γύρω ιστό.

Ίσως το σημείο αυτό να αποτελεί και το πιο κοντινό σε χαρακτηριστικά στον Οικισμό του Ιλισού και στην παλιά κατάσταση που επικρατούσε στο ποτάμι, πιθανόν με αρκετές παράγκες κατά μήκος του. Τα μικροσκοπικά σπίτια που επιβιώνουν σήμερα περικυκλωμένα από τις πολυκατοικίες παρουσιάζουν μια εικόνα παρόμοια με αυτή των φωτογραφιών του οικισμού λίγο πριν την κατεδάφισή του. Αν και τα

σπίτια φαίνεται να έχουν πρόσφατες προσθήκες και σύγχρονα υλικά, μας είναι άγνωστη η ακριβής τους ηλικίας. Είναι πιθανό να μην είναι πολύ παλιότερα από κάποιες γειτονικές πολυκατοικίες. Σε αυτή την περίπτωση μιλάμε για την παράλληλη ανάπτυξη στην τοποθεσία δυο ριζικά διαφορετικών προτύπων αρχιτεκτονικής και κατοικίας.

Οι λόγοι για τους οποίους τα συγκεκριμένα σπίτια παραμένουν στην περιοχή σε αντίθεση με τον οικισμό του Ιλισού είναι πολύ πιθανό να είναι κυρίως νομικής και ιδιοκτησιακής φύσης. Σε παρόμοια όμως μοίρα με τον οικισμό, αυτά τα εναπομείναντα μικρά σπίτια επίσης φαίνεται να ασφυκτιούν μέσα σε ανθρωπογενή όρια που σταδιακά στενεύουν. Αν κάποτε κατεδαφιστούν τα σπίτια, το μικρό μέγεθος και το τρίγωνο σχήμα της νησίδας ενδέχεται να οδηγήσουν και αυτό το μικροσκοπικό περίσσειμα αστικού εδάφους σε ανάλογη διαμόρφωση υποτυπώδους πάρκου.

β. Ένα νοσοκομείο

Το νοσοκομείο Αλεξάνδρα, δεδομένης της κατεδάφισης του οικισμού, αποτελεί ενδεχομένως ένα από τα παλιότερα κτίσματα της περιοχής σήμερα. Σύμφωνα με τις ιστορικές πληροφορίες στην ιστοσελίδα του νοσοκομείου, η θεμελίωση του έγινε το 1937 αλλά λόγω διάφορων αντιξοοτήτων εγκαινιάστηκε και άρχισε να λειτουργεί το 1954. (http://www.hosp-alexandra.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=84&Itemid=67&lang)

Παρά την μνημειώδη και νεωτερική για την εποχή του μορφή, αλλά και τα πρωτοποριακά επιστημονικά ιδεώδη που πρέσβευε την εποχή της εγκαινιάσής του, υπάρχουν πληροφορίες που το συνδέουν, για ένα σύντομο διάστημα στην ιστορία του, με τις γειτονικές προσφυγικές παράγκες. Αν ισχύουν τα όσα αναφέρονται σε ηλεκτρονικό δημοσίευμα (<http://atheofobos2.blogspot.gr/2011/03/20-22.html>) για την ιστορία του μαιευτηρίου, στη διάρκεια της κατοχής, το ημιτελές κτίριο κατοικήθηκε για ένα διάστημα από πρόσφυγες που κατασκεύασαν εντός του πρόχειρους τοίχους. Φυσικά ο εν λόγω ιστότοπος δεν αποτελεί απαραίτητα επιβεβαιωμένη ιστορική πηγή και η αναφορά της

συγκεκριμένης πληροφορίας γίνεται εδώ με κάθε επιφύλαξη για την εγκυρότητά της.

Το δημοσίευμα χρησιμοποιεί ως πηγές διάφορα κείμενα των γιατρών που εμπλέκονταν στην κατασκευή του νοσοκομείου (μεταξύ των οποίων και ο Κ. Λογοθετόπουλος, για τον οποίο ο Κυπριανός Μπίρης είχε σχεδιάσει την γνωστή «πρώτη» πολυκατοικία στην οδό Μπουμπουλίνας). Η συγκεκριμένη λεπτομέρεια δεν είναι γνωστό αν επιβεβαιώνεται σε άλλη ιστορική έρευνα, οπότε δεν μπορούμε να βασιστούμε στην εγκυρότητά της. Παρ' όλα αυτά, η επιβεβαιωμένη ιστορικά προσωρινή κατοίκηση παρόμοιων δημόσιων υποδομών από πρόσφυγες ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου, κάνει πιθανό το συγκεκριμένο ενδεχόμενο και μπορεί να δημιουργήσει ενδιαφέροντες συνειρμούς για τη φαινομενική αντίθεση του οικισμού με τα μοντέρνα και εμβληματικά κτίρια που τον περιέβαλλαν.

γ. Δύο πολυκατοικίες

Η τυπική μεταπολεμική πολυκατοικία, που εμφανίζεται μαζί με το νοσοκομείο σε μια από τις εικόνες του άρθρου, φωτογραφίζεται άλλη μια φορά, μαζί με άλλο ένα παρόμοιο κτίσμα, στο πάνω όριο του οικισμού. Οι δυο πολυκατοικίες, όπως φαίνεται και στη φωτογραφία, δεν ήταν οι μόνες στην περιοχή, αλλά σίγουρα ήταν οι πλησιέστερες στον οικισμό και κατά πάσα πιθανότητα φιλοξενούσαν κατοίκους που, όπως αναφέρουν και οι ερευνητές, ενοχλούνταν από τις παράγκες του οικισμού. Δεδομένων των όσων αναφέρονται για τις κοινωνικές και αρχιτεκτονικές αντιθέσεις και πιέσεις που δεχόταν ο οικισμός, η εν λόγω φωτογραφία και οι δυο εμβληματικές πολυκατοικίες συνοψίζουν την ένταση της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης στην Αθήνα. Η ανοικοδόμηση και μόνο ενός μοντέρνου

κτιρίου κατοικίας φαίνεται να μπορούσε εργαλείο πίεσης για τον ριζικό αρχιτεκτονικό και κοινωνικό επαναπροσδιορισμό της γύρω περιοχής του.

Οι δύο πολυκατοικίες υπάρχουν ακόμα στην περιοχή, υπενθυμίζοντας σε όποιον έχει δει την προηγούμενη φωτογραφία το ποιο πρότυπο κατοίκησης επικράτησε τελικά. Φυσικά πλέον δεν αποτελούν εξέχοντα δείγματα αρχιτεκτονικής. Όμως κατά πάσα πιθανότητα αποτέλεσαν (μαζί με πολυάριθμες παρόμοιες πολυκατοικίες σε όλη την Αθήνα) το πρότυπο για την ανοικοδόμηση της περιοχής και ευρύτερα του κέντρου της πόλης στις επόμενες δεκαετίες. Τα κενά ανάμεσά τους έχουν συμπληρωθεί με παρομοίων διαστάσεων νεότερες πολυκατοικίες, σχηματίζοντας το συνηθισμένο συνεχές μέτωπο των σύγχρονων αθηναϊκών δρόμων.

7. Ίχνη και μνήμες του οικισμού σήμερα (αντί επιλόγου).

Σχεδόν μισό αιώνα μετά την πλήρη κατεδάφιση του οικισμού, το ίχνος του στον αστικό ιστό παραμένει. Ακόμα και αν δεν υπήρξε καμία πρόθεση για την διατήρηση της μνήμης αυτού του ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού συνόλου, το μεγαλύτερο μέρος της έκτασης που απασχολούσε παραμένει σε μεγάλη αντίθεση με τη γύρω περιοχή. Η «αμηχανία» με την οποία η χάραξη του νέου δρόμου δεν κατάφερε να οικοπεδοποιήσει την εν λόγω έκταση φαίνεται να χαρακτηρίζει και τις διάφορες χειρονομίες και τους σχεδιασμούς που οδήγησαν στη σημερινή της κατάσταση.

Παρά το μεγάλο συνολικά ίχνος που άφησε ο οικισμός, οι νησίδες πρασίνου που βρίσκονται σήμερα εκεί (πιθανώς λόγω του μικρού μεγέθους του καθενός) δεν έχουν ονομαστεί ως πάρκα ή πλατείες, σε αντίθεση με την γειτονική πλατεία Βραζιλίας και την πλατεία Μαδρίτης λίγο πιο κάτω. Όσον αφορά τις ονομασίες των γειτονικών δρόμων ή των νησίδων, δεν υπάρχει καμία αναφορά στον οικισμό του Ιλισού. Οι μόνες ιστορικές αναφορές στην τοποθεσία είναι δυο ανδριάντες λατινοαμερικάνων αγωνιστών του 18ου και 19ου αιώνα, ένας για τον Φρανσίσκο ντε Μιράντα από τη Βενεζουέλα, και ένας για τον Χοσέ Μαρτί από την Κούβα. Μαζί με την διπλανή πλατεία Βραζιλίας, η τοποθέτηση των μνημείων δημιουργεί ένα πλέγμα πολιτικών συμβολισμών και γεωγραφικών συσχετίσεων, αλλά εξακολουθεί να αγνοεί το πιο άμεσο χρονικό και γεωγραφικό παρελθόν του οικισμού αλλά και του ποταμιού.

Ο οικισμός είναι μια σχετικά ξεχασμένη ιστορία, μαζί με διάφορες άλλες που χάθηκαν με τις σταδιακές καλύψεις και τους μετασχηματισμούς του τοπίου του ποταμού Ιλισού. Πέρα από τις φωτογραφίες και τα όσα αφηγείται η έρευνα του Δ. Φιλιππίδη, μπορεί κάποιος να ισχυριστεί πως ο οικισμός θα μπορούσε να μην έχει υπάρξει και ποτέ.

Παρ' όλα αυτά, η τοποθεσία είναι γεμάτη σημεία που τονίζουν την ύπαρξη μιας ριζικά διαφορετικής κατάστασης και του ιστορικού ενδεχόμενου ο δρόμος να υπήρξε ποτάμι και το πάρκο να ήταν γεμάτο σπίτια. Οι παρακάτω φωτογραφίες τραβήχτηκαν στην περιοχή του οικισμού, όπως είναι σήμερα και παρατίθενται εδώ, αντί επιλόγου, ως αποδείξεις (ή έστω υπόνοιες) της ύπαρξης ενός οικισμού στις όχθες ενός ποταμιού..

